

AZ IGEKÖTŐK HATÁSA A MOZGÁST JELÖLŐ INTRANZITÍV IGÉK TRANZITÍVVÁ VÁLÁSÁBAN AZ OROSZ ÉS A MAGYAR NYELVBEN

KOCSONDINÉ BÉKÉSI MÁRTA

A korrelatív viszonyban levő tranzitív és intranszitiv igékről nem abszolút értelemben beszélünk, minthogy a közöttük fennálló határok és különbségek viszonylagosak, és számtalan átmenet található közöttük. Az igék tranzitív és intranszitiv jellege közötti átmenet többek közt abban is kifejeződik, hogy az intranszitiv igék igekötők hatására tranzitívvá válhatnak; az igekötők ugyanis tranzitiváló funkcióval is rendelkeznek, azaz az intranszitiv igékhez kapcsolódva tranzitívvá tehetik azokat.

Az igekötők ezen tranzitiváló hatása kettős vonatkozásban érvényesül.

Tranzitiváló funkciójuk egyrészt megfigyelhető azon igékhez való kapcsolódásuknál, amelyek egyaránt használatosak tranzitív és intranszitiv jelentésben. Ezek az igék az igekötő hatására tranzitív jelentést vesznek fel. E típushoz tartozik például az orosz *писать* ige, amely használatos mind intranszitiv jelentésben: *писать о последних событиях*, *писать красиво*, *писать разборчиво*; mind pedig tranzitív jelentésben: *писать пьесу*, *писать драму*, *писать письмо*, *писать портрет* stb.

Igekötő hatására a »писать« ige egyértelműen tranzitívvá válik: *описать кого-что*, *описать события*, *описать древнюю рукопись*; *переписать рукопись*, *переписать присутствующих*; *выписать цитату из книг*, *выписать неизвестные слова*; *красиво выписанные строки* stb. [*Писать можно о чем угодно. (Нет смысла подробно описывать эту тяжелую и неприятную игру. Ю. Нагибин: Почему я не стал футболистом).*]

A magyar nyelvből vett példákon is megfigyelhetjük, hogy a tranzitív és intranszitiv jelentésben egyaránt használatos igék igekötőkkel összekapcsolódva határozottan tranzitív jelentésűvé válhatnak. Például az »olvas« ige egyaránt használatos tranzitív jelentésben — *книгвет, újságot* stb. *olvas* —, és intranszitiv jelentésben — *кifejezően, hangosan olvas*. Igekötő hatására az »olvas« ige is egyértelműen tranzitív jelentésűvé válik: *átolvasta az egész újságot*, *kiolvassa a szemét*, *megolvassa a pénzét* stb. Ehhez hasonlóan a »jár« ige szintén mind intranszitiv jelentésben — *gyalog jár, iskolába jár* —, mind tranzitív jelentésben használatos — *táncot jár, járja az erdőt* stb. Ugyanakkor igekötővel összekapcsolódva határozottan tranzitív jelentésű: *kijárja az iskolát*, *bejárja az országot*, *körbejárja a házat* stb.

Az igekötők tranzitiváló hatása másrészt megfigyelhető olyan esetekben, amikor az alapige tisztán intranszitiv jelentésű, de bizonyos igekötőkkel összekapcsolódva tranzitívvá válik. Ilyenek többek közt a mozgást, helyváltoztatást, helybenmaradást jelentő igék. Dolgozatunkban az igekötőknek ez utóbbi szerepével kívánunk foglalkozni, mégpedig az orosz *пеpe-, про-, об-* igekötők, valamint magyar megfelelőik, a *meg, el, le ki, át* igekötők tranzitiváló hatásával a mozgást jelentő igék esetében.

Nyelvészeink már régen felfigyeltek arra, hogy az igekötők rendelkeznek olyan tulajdonsággal, hogy az intranszitiv igéket tranzitívvá teszik. A magyar nyelv vonat-

kozásában — amint erre J. SOLTÉSZ Katalin utal — ilyen említés történik már MOLNÁR Albert Corpus Grammatica-jában a „megszolgál” ige példáján; vagy a Debreceni Grammatica-ban, amely szerint az igék egy része előjáróval cselekvővé, s más része kiható értelművé válik. [1] Utalhatunk GOMBOCZ Zoltán megállapítására is, aki a következőkre hívja fel a figyelmet: „az átható és átnemható igéket nem lehet szorosan elkülöníteni, hanem számtalan átmenet van köztük. Különösen az igekötős átnemható igéket használjuk tárgyasan, mintha az igekötő tárgyassá tenné őket.” [2] J. SOLTÉSZ Katalin az igekötők funkcióit komplex módon vizsgálva kijelenti: „az igekötő megváltoztatja az ige szintaktikai szerepét. Ugyanaz az ige másféle tárgyat, másféle határozót kíván maga mellé igekötővel, mint igekötő nélkül; tárgyatlan igék igekötővel tárgyassá válnak...” [3]

Az igekötők ilyen szerepére az orosz nyelv területén is felfigyeltek a nyelvészek, kezdve LOMONOSZOVtól. V. V. VINOGRADOV, utalva V. I. DAL, G. P. PAVSZKIJ, V. P. NYEKRASZOV véleményére, megállapítja: «целый ряд значений у разных приставок неразрывно связан с образованием переходного значения глагола.» [4]

Az igekötők, mint lexikai jelentéssel rendelkező elemek, az igéhez kapcsolódva módosítják, megváltoztatják az ige jelentését oly módon, hogy az igekötő jelentése behatol az igei jelentéstartalmába: «каждая отдельная приставка вносила в значение глагола своё узкое, присуще только ей, вытекающая только из её лексического значения локальное или временное ограничение». [5]

Így az igekötők a térben és időben szinte korlátlanul ható, lefolyó igei cselekvést a maguk lokális és időbeni jelentésükkel lehatárolják, leszűkítik a cselekvés lefolyását, valamely, a saját jelentésük jelölte irányba modifikálják azt. Ezt O. M. SZOKOLOV is megfogalmazza. «приставки являются уточнителями протекающего процесса, действия в плане временных, количественных и пространственных отношений». [6]

Az ige és az igekötő egymáshoz való kötődése jelentésük függvénye. Ebből adódóan egy-egy igéhez nem mindegyik igekötő kapcsolódhat és viszont, egy-egy igekötő nem kötődhet bármely igéhez.

Minthogy álláspontunknak megfelelően a tranzitív és az intranszitiv igék megkülönböztetésének szemantikájuk az alapja, az igekötők azon jelentésmódosító funkciója érdekes számunkra, amelynek során az igekötő a pusztán intranszitiv — ige jelentését oly módon befolyásolja, változtatja meg, hogy az átható, külső tárgyra irányultságú lesz és jelentése kifejtéséhez grammatikai tárgy jelölését kívánja meg, ami megfelel a $N_n^1 V N_n^2$ szerkezetnek (mely jelölést egyébként Ju. D. APRESZJANTÓL vettük át). Az egyes irodalmak az igekötőt ilyenkor az igei cselekmény modifikátoraként jelölik meg. (Az igekötő egyben más — például vid-változtató — funkciót is elláthat.) «Аффиксы-модификаторы обычно присоединяются к бесприставочным глаголам несовершенного вида, модифицируют значение исходного глагола, часто изменяют вид, непереходные глаголы могут превращаться в переходные». [7]

Ilyen esetekben az igei praefixum — ahogyan erre ISZACSENKO utal — a cselekvés lefolyásának egy fázisára, a cselekvés belső jegyeire irányítja a figyelmet, jelöli a különböző cselekvési módokat, mintegy leszűkíti az igei cselekvés szemantikáját. Sz. V. KIREJEVA az igekötők „vid-változtató — tranzitiváló” (видотранзитивная) funkciójáról beszél, megkülönböztetve a tranzitiváló, de a vid szempontjából neutrális funkciótól, amikor is az igekötő tranzitiváló hatását nem kíséri az ige szemléletének megváltozása (például: прыгнуть — перепрыгнуть [CB]; следовать — исследовать [HCB]).

Tranzitíváló hatásuk mértékét, aktivitásukat tekintve az igeikötők nem egyformák. A legproduktívabbak közülük az о- [об-, обо-], про-, пере-, вы-, из- [изо-, ис-], за-, на- és az от- [ото-] tekinthetők.

A magyar nyelv igeikötői közül ilyen funkcióban leggyakrabban a következők szerepelnek: meg, be, ki, fel, le, el, át; vagyis azok, amelyek a cselekvés befejezettségét jelölik, mivel a cselekvés befejezettségénél annak eredménye kerül előtérbe, amit tárgyeset jelöl. Ezért hangsúlyozza HADROVICS László: „az eredmény teszi tehát, hogy igeikötővel sokkal több tárgyatlan ige válik tárgyassá, mint igeikötő nélkül.” [8]

A praefixum jelentésmódosító hatásának természetes következménye, hogy az igeikötővel keletkezett tárgy az ige vonzatváltozását eredményezi. Az ige jelentésváltozását kísérő szintaktikai jellemző megváltozása mind a magyar, mind az orosz nyelvben megfigyelhető. Így az alapige határozói bővítménye az igeikötős ige tárgya lesz:

идти по лесу	—	перейти лес
ездить по полям	—	объездить поле

Az ige jelentésváltozását kísérő szerkezeti változást a következő módon jelölhetjük:

N_n^1	V	N_a^2	$d, a, i, p,$	\Longrightarrow	N_n^1	об- про- пере-	V	N_a^2
	к по							
...								

A magyar nyelv mozgást jelentő igéi leggyakrabban helyhatározó ragos kiegészítővel állnak: jár az iskolába, az erdőben járt. (Nem ritkán az irány-jelentésű igeikötők és a helyhatározó ragok párhuzama áll fenn: bemegy a házba, felmegy az emeletre.) Minthogy az igeikötő tárgyassá, kihatóvá teszi az igét, a praefigált ige vonzata megváltozik, a határozós bővítményt tárgyas bővítmény váltja fel: kijárja az iskolát, bejárja az erdőt, körbejárja a várost.

Az igeikötők tranzitíváló hatása jól érvényesül a mozgást, helyváltoztatást jelölő intranszitiv igeiknél.

Az orosz nyelv mozgást jelölő igéi között lexikai és grammatikai sajátosságait tekintve is külön csoportot képeznek a szakirodalomban „egyirányú” és „nem-egyirányú” jelzőkkel illetett igék («глаголы однонаправленного движения» и «глаголы неоднаправленного движения»), amelyek némely igeikötővel összekapcsolódva tárgyassá válnak: идти/ходить; ехать/ездить; лететь/летать; плыть/плавать; бежать/бегать; ползти/ползать; лезть/лазить; брести/бродить. A mozgást jelentő igeik fogalmán azonban mind az orosz, mind a magyar nyelv esetén az igeiknek tágabb csoportját szokás érteni.

Mozgást jelölő igeik alatt az igeik azon csoportját értjük, amely térben (és időben) való helyváltoztatást, a tér egyik pontjáról a másikba való jutást fejezi ki; például шагать, ступать, гулять/léпдeл, lép, сétал stb. «Глаголы движения в своём основном лексическом значении обозначают передвижение человека и животных (зверей, птиц, насекомых, пресмыкающихся) в пространстве». [9]

Tranzitíváló hatását tekintve az igeik fenti csoportjánál igen aktív szerepet játszik az о- (об-, обо-) igeikötő (идти—обойти; ходить—обходить; бегать—обегать (обе-гать stb.).

Az o- (об-, обо-) igeikötő „körbe”, „körül” jelentéssel modifikálja a pusztá ige jelentését. A praefigált mozgást jelentő ige jelenti — először — valamely dolog vagy személy körüli mozgást. E jelentésében — amennyiben maga a mozgást jelentő ige is tranzitív volt — az igeikötős ige prepozíciós kiegészítőt vesz maga mellé. Például *обвести детей вокруг поляны*. Amikor azonban az igeikötő intranszitiv jelentésű mozgást jelentő igehez kapcsolódik, azt tárgyassá teszi, s az ige bővítménye azt a dolgot vagy személyt jelöli, amely körül az igei cselekvés lejátszódik, történik, és prepozíciós vagy prepozíció nélküli accusativusi tárgy esetben áll. Például: *обойти вокруг озера/обойти озеро; объехать город, поляну* stb.

Az igeikötő tranzitiváló hatását kísérő szerkezeti változást a következőképpen fejezhetjük ki:

$$N_n^1 \quad V \quad \Longrightarrow \quad \begin{cases} N_n^1 \quad o-(об) \quad V \quad N_a^2 \\ N_n^1 \quad o-(об) \quad V \quad \text{вокруг} \quad N_g^2 \end{cases}$$

Пули врага долгое время *облетали* меня и думал, верил, что это так должно быть...

[Е. Носов: Красное вино победы]

Едва Дубровин появился из вагона, *его* сразу *обступили*, отгестив Сергея Кузьмина.

(В. Ажаев: Отпуск между войнами)

Утром мы позавтракали овощными консервами. Мимоходом я увидел, что на корне ребята *обступили* Люську.

(Я. Волчек: Вверх по реке)

Чернота ночи *обступила* меня.

(Б. Сергуненко: Настя)

Я приехал к вам с двумя долларами и *объехал* эту необыкновенную страну.

(К. Паустовский: Разговор с временем)

Объездив знакомые места, Сернулин возвращался к себе в штаб...

(К. Симонов: Последнее лето)

Az o- (об-, обо-) igeikötővel praefigált ige másodszor jelenti a tárgyat, személyt „megkerülve” végzett mozgást. A „megkerült”, „körüljárt” személyt, dolgot accusativusi tárgy jelöli. Például *обежать лужу; объехать яму* stb.

A jelentésváltozást követő szerkezeti változást így fejezhetjük ki:

$$N_n^1 \quad V \quad \Longrightarrow \quad N_n^1 \quad o-(об-) \quad V \quad N_a^2$$

...что-то тихо говорил молодой женщине, старательно *обходя* грязь на дороге и не выпуская её локтя.

(Г. Семенов: Белая лодка)

Жгутов опасливо *обошел* лису, чтобы капля не нагадила на голову.

(Ю. Нагибин: Как был куплен лес)

Az o- (об-, обо-) igeikötővel praefigált ige harmadszor az alapigével jelölt cselekvés sok, különböző helyen való megfordulását, a cselekvésnek egész sor tárgyra történő kiterjedését, az egész tárgy felölelését jelöli. Ez utóbbira gyakran a *весь* névmás is utal:

$$N_n^1 \quad o-(об-) \quad V \quad (\text{весь}) \quad N_a^2$$

Базаров несколько минут *обежал все дорожки* сада, зашел на скотный, на конюшню...

(И. С. Тургенев: Отцы и дети)

Он медленно *обошел всю комнату*, изучая предметы обстановки.

(Э. Казакевич: При свете дня)

Я к тебе собрался — начал Гаврил — сказать хотел — скоро сборщик придет. Он уже был у Лэнаринова, *участки* в той стороне *все обошел*.

(А. Белянинов: Рысь)

Az o- (об-, обо-) igeekötő fenti jelentéseinek magyar megfelelői: *körül, körbe* [1, 2], illetve *be, le, végig* [3]. Ezek a magyar nyelvi igeekötők szintén tranzitívalják a tárgyatlan igeét. Például:

Она еще три раза *обошла вокруг барышни*, которая поворачивая шею, застывшим взглядом следила за её шумной прогулкой...

(Т. Дери: Ответ)

На обширные когда-то поляны со всех сторон навступают кустарники, *обходя* почтительно лишь кое-где ещё сохранившиеся серебристые *сосны*.

Балинт подождая немножко затем спустился, *обежал двор*, словно собаченка, после двух недельных блужданий рбнюхивающая в волнении *весь дом*.

Вдруг круто повернулся, бродил назад на перон... *обежал зал ожидания*, распахнула входную дверь.

(Т. Дери: Ответ)

Они устремились к знатному набобу, *облепили его*, как мухи кусок сахара. Так прошло лето, в планах и надеждах. Президиумский *объехал всех членов суда*, шестерых каноников.

(К. Миксат: Станный брак)

Заработок солидный — ведь ему пришлось *обежать* всего-навсего пятьдесят-шестьдесят *квартир*.

Балинт *обошел все стройки* в районе проспекта Миклоша Хорти, но его отовсюду гнали.

(Т. Дери: Ответ)

Он ведь надумал *обойти всю деревню*...

В прошлый раз я *обошел все магазины*, хотел найти репродукции Гогеа... все ноги сбил.

(Ф. Шанта: Двадцать часов)

Még háromszor *körüljárta* a *kisasszonyt*, aki nyakát körbejártatva megrettent tekintettel követte hangos sétáját...

(Déry T.: Felelet)

Az egykor hatalmas tisztásokra minden oldalról felnyomult a bozót, *körülkértett* egy-egy magányos *ezüsfenyőt* s továbbmaradt.

Bálint egy ideig még *várta*... azután mint elcsatangolt kutya, amely két hét után haza talál, izgalmban végig *szi-matolja* az egész alkást, *körbejárta* az *udvart*.

Hirtelen megfordult, visszament a vároterembe... *végigfutott* rajta, feltépte a kijáratí ajtót.

(Déry T.: Felelet)

Jöttek a gazdag nábobhoz, *körldongták* mint a legyek a mézes fát...

Így telt el a nyár, tervekkel, reményekkel. Pereviczki *bejárta* a *szenszéki tagokat*, hat kanonokot.

(Mikszáth K.: Különös házasság)

Tekintélyes kereset volt, mert mindössze ötven-hatvan *emeletet* kellett *megjárnia*...

A Horthy Miklós úton és környékén *végigjárta valamennyi építkezést*; mindenütt elzavarták.

(Déry T.: Felelet)

Így jött ez, tudja énhozzám is. Házról házra *járni a falat*.

A múltkor *végigjártam minden üzletet*, hogy találjak egy Gauguin reprodukciót... *lejártam* utána a féllábamat.

(Sánta F.: Húsz óra)

Az o- (об-) magyar nyelvi megfelelőinek, a körül, végig stb. igekötők tranzitiváló hatásáról a példák sokasága tanúskodik:

De a történelem megmarad. És az is mű. Talán a legnagyobb kollektív alkotásunk, ha nem is lehet úgy *körüljárni*, mint a szobrot...

Mert én tudtam, hogy szobrász leszek — ...és fölkészültem rá, hogy nehéz utat kell *végigjárnom*.

(Mesterházi L.: Férfikor)

Tudományos *pályáját* a társadalmi és politikai illemszabályok teljes semmibevételével *járta meg*...

(Déry T.: Felelet)

Emígy felszerelve elindultam, hogy *bejárjam* a dús erdei *országot*, amely felett most már én uralkodtam egyedül.

Ki is mentünk úgy délidőben s *körüljártuk* az *ölfákat*. (Tamási Á.: Ábel a rengetegben)

A mozgást jelentő igékhez kapcsolódva a *nepe-igekötő* a maga lokális jelentésével a tér egyik pontjáról egy másik pontjába (objektumába) jutást fejezi ki. A két objektum vagy a tér két pontja közötti szakaszt jelölő kiegészítő tárgyesetben áll. Például: *переступить порог*; *перейти улицу, границу* stb. A praefigált ige állhat «*через*» prepozíciós tárggyal is. A bővítmény az alapjelentésben is tranzitív igéknél mindig prepozíciós (*перебросить мяч через сетку*).

A *nepe-* igekötő tranzitiváló hatását kísérő szerkezeti változást a következőképpen jelölhetjük:

$$N_n^1 \quad V \quad \rightleftharpoons \quad \left\{ \begin{array}{l} N_n^1 \text{ nepe- } V \quad N_n^2 \\ N_n^1 \text{ nepe- } V \text{ через } N_n^2 \end{array} \right.$$

И когда я было совсем отчаялся, как то сразу словно луч света в ночи, вспыхнула: *перейти реку* подо льдом и внезапно атаковать противника.

(А. Головин: Подвиг)

Пришлось раздеваться до пояса... несколько раз *переходить реку* туда и обратно с грузом на плечах.

(И. Забигин: Без свидетелей)

Петров взял деньги, в неподобающем месте *перебежал улицу* и скрылся от свистка дружинника в магазине.

(Ю. Нагибин: Где-то возле консерватории)

Когда *переезжаешь ее* в деревне с тем же названием на Старо-Калужском шоссе по высокому бетонному мосту, кажется, что река хоть куда...

(Ю. Нагибин: Выстрел)

А уж в степь зашла ты, Русь далеко!

Перевал давно *переступили*.

(Слово о Полку Игореве)

С того дня как я *переступил порог* университета, в мою жизнь, вошло самое главное...

(Н. Дубинин: Что такое подвиг)

Все мое время к вашим услугам — ответил Базаров, у которого что-то побежало по лицу, как только Павел Петрович *переступил порог*.

(И. С. Тургенев: Отцы и дети)

К такому перевалу и подойти-то нельзя, не то что его *перейти*.

(Н. Тихонов: Мамисон)

Он продолжал придерживать за руку Синцова, хотя уже *перешли улицу* и снова зашагали по тротуару.

(К. Симонов: Последнее лето)

A nepe- igekötővel praefigált ige fenti jelentésében átvitt értelemben is használatos.

Ну, а если её *дорогу перешел* дурной и пустой человек?

(В. Ажаев: Бесконечное свидание)

Но Синцов все же *переступил через эту трудность*...

Да, есть привычки, *через которые* не сразу *перешагнешь*.

(К. Симонов: Последнее лето)

A nepe- igekötő fent leírt jelentésének magyar megfelelői az *át*, ritkábban a *meg* igekötők. Ezek tranzitíváló hatása is nyomon követhető. Például: átugrotta a patakot, átúsztá a Dunát, átfutja az újságot stb. Ily módon a mozgást, helyváltoztatást jelentő magyar igék, az orosz igékhez hasonlóan, a fenti igekötővel is tárgyas érteleművé válhatnak, amit a tárgy megjelölése kísér. Ezzel a jelenséggel kapcsolatban állapítja meg HADROVICS László: „A mozgást jelentő igék, mint jár, fut, irányhatározókkal és igekötőkkel olyan tárgyat vehetnek maguk mellé, amely a cselekvés hatósugarát, kiterjedésének egészét jelöli: bejárja a határt... a térbeli mozgásról ez a használat átterelődhet az idő síkjára — elcsavarogja az időt — és más vonatkozásokra is.” [10]

Jónás a cet: — magába zárt a test (ez az esetben állat), *átúsztá* velem a tiszta *őceánokat*.

(Váci M.: Százhuszat verő szív)

Kétfelől a terasz *korlátjait, székeit átugorva*, ide igyekeztek azok, akiket a szomszédos mellékutcából a rendőrök üldözőbe vettek.

(Déry T.: Felelet)

Ott *megmászták* a *hófalat*, és talpukra deszkadarabot erősítettek.

(Illés B.: Honfoglalás)

A nepe- igekötő és magyar megfelelői tranzitíváló hatását jól illusztrálják az alábbi példák is:

Проспект Липота он *пересекал* редко, в Бude побывал за всю жизнь дважды.

Переступая порог спальни, профессор впервые был оглушен сознанием, что у него есть ребенок.

(Т. Дери: Ответ)

A Lipót körutat ritkán *lépte át*, Budán mindössze kétszer volt életében.

Mialatt *átlépte* a *küszöböt*, ébredt rá először arra, hogy gyereke van.

(Déry T.: Felelet)

Máskor az igekötő irányhatározói jellege dominál, a cselekvés nem befejezett, így az igekötő csupán a cselekvés irányát jelzi valamin át, határozói bővítménye van, ugyanakkor az orosz igekötő tranzitíváló szerepe érvényesül.

Они быстро *перебежали* рошу, очутились на лугу...

Перескочив широкую прогалину Аниканов увидел посеревшее луцо Голубя...

На третьи сутки Звезда заговорила — вероятно после как Травкин *перешел фронт*.

...потом повернули и *переехали* речку к своим, значит убрался.

(Э. Казакевич: Звезда)

...вошел в воду и, гребя одной рукой, *переплыл* речку, не замочив оружия.

(К. Симонов: Последнее лето)

Я *пять ручейков перешла*, только на шестом повернула вниз.

(Е. Мухина: Прыжок в тыл врага)

Gyorsan átváltak egy erdőcskén, beértek egy rétre, majd...

Amint átszökölt egy tágas tisztásra, amikor meglátta Galamb szürke arcát...

Harmadik napon megszólalt a Csillag másodszor azóta, hogy Travkinék *átmentek a fronton*.

...azután megfordultak és *átkeltek* a tapon, egyszóval eltakarodtak.

(E. Kazakevics: Csillag)

...belépett a vízbe, és félkézzel csapkodva *átúszott* a kis folyón, anélkül, hogy a fegyvert bevizezte volna.

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

Öt *patakon keltem át*, csak a hatodiknál ereszkedtem lefelé.

(E. Muhina: Ugrás az ellenség hátszága)

A *nepe-* igekötővel praefigált ige a cselekvés nagyszámú tárgyra való egymás utáni kiterjedését jelölve is tranzitív hatású. E funkciójával kapcsolatban Sz. V. KIREJEVA megjegyzi: «оттенок поочередного охвата действием большого количества объектов появлялся у приставки пере- давно». [11] Például:

переплывать все моря
переходить все окрестности
перебороть всех соперников

átússza az egész tengert;
bejárja az egész környéket;
sorra legyőzi minden vetélytársát.

A *npo-* igekötő tranzitíváló hatását nagyszámú példa igazolja.

A *npo-* igekötővel praefigált ige a cselekvés bizonyos időszakra, időtartamra való lehatárolódását, az időtartam igei cselekvéssel való kitöltését jelenti. Ilyen jelentésben a *npo-* igekötő tranzitív jelentést ad az intranszitiv igéknek, köztük a mozgást, helyváltoztatást jelentő igéknek is: *ездить*—*проездить*; *бегать*—*пробежать*; *гулять*—*прогулять*.

Ebben a jelentésében a *npo-* igekötővel praefigált ige jelentésének kifejtéséhez az időtartamot jelölő határozói értékű tárgyon kívül — *всю ночь*, *весь вечер*, *все лето* — egyéb bővítményt is felvehet. Az igei jelentésváltozást rendszerint vid-változás kíséri (HCB → CB).

A *npo-* igekötő tranzitíváló hatását kísérő szerkezeti változást a következő módon fejezhetjük ki:

$$N_n^1 V \Longrightarrow N_n^1 \text{ npo- } V N_n^2$$

Все повеселили. *Пройти* такой передний край, а затем начиненные немцами леса, и потом связаться по радио...

(Э. Казакевич: Звезда)

Они беседовали, не замечая ритмичного переступка колес.

Проскочили мост...

(В. Ажаев: Отпуск между войнами)

Ах Москва, Москва! Что за город! *Всю землю пройдешь* — лучше нету!

(Н. Рошин: У нас на Таганке)

Так он *прошел* всю Кировскую улицу и вышел на площадь Держинского.

(Э. Казакевич: При свете дня)

За ночь при его способностях можно *весь курс пройти*.

(В. Амлинский: Музыка на вокзале)

Я *прошел* наш пустынный переулок, и вышел на большую улицу...

(Л. Н. Толстой: После бала)

A pro- igekötő ezen jelentésének magyar megfelelői általában az *át, végig* és az *el* igekötők; azonban a mozgást jelölő igék esetében a magyar megfelelők ezek helyett határozós bővítménnyel állnak, vagy tárgyas ragozásuk lesznek.

Кстати, мы уже *прошли* больше половины пути...

(Ф. Шанта: Двадцать часов)

Везде и во всем он *прошел* лишь половину того пути, какой должен был бы *пройти* соответственно отпущенным ему силам.

(Т. Дери: Ответ)

Быстро *пройдя* реку, они в тени ее западного берега снова остановились.

(Э. Казакевич: Звезда)

Проехали станцию. Воскресенская, которую он брал на третий день наступления...

Проехали Кресты, где в последние дни немецкого наступления на Москву он принимал дивизию.

А сейчас, когда Серпулин доложил ему последние данные о продвижении Кирпичникова, который за день уже *прошел* двадцать верст и...

Оставив «виллис» на дороге, *прошел* триста шагов до овражка...

(К. Симонов: Последнее лето)

A pro- igekötővel praefigált mozgást vagy egyéb cselekvést, állapotot jelölő ige jelentheti a cselekvés elhibázását, elmulasztását is. Az igekötő tranzitíváló hatása ebben az esetben is megfigyelhető.

Гром мы поехали — объяснил Кочегар. Гром всегда бьёт.

Пока он ударил, мы же прочь *его пролетели*.

Значит, мы *прошли* жёлтый светофор, а затем и красный и вероятно, не один предупредительный сигнал путевых обходчиков.

(А. Платонов: Машинист)

Серёжа никогда не врал. Если *прогуливал* занатия, то не пытался защититься липовой справкой по болезни.

(Ю. Нагибин: Почему не стал футболистом)

Egyébként kevesebbet kell már mennünk, mint *amennyit jöttünk*.

(Sánta F.: Húsz óra)

Mindenütt *félakkora utat tett* csak meg, mint amennyire az ereje kötelézte.

(Déry T.: Felelet)

Sietve *átgázoltak*, aztán a nyugati part árnyékában ismét megálltak.

(E. Kazakevics: Csillag)

Elhagyták Voszkreszenszk állomást, amelyet a támadás harmadik napján foglaltak el...

Átrobogtak Kresztin, ahol a Moszkva elleni német támadás utolsó napjaiban átvette a hadosztályt.

Most pedig, amikor Szerpilin jelentette neki Kirpicznyikov előrenyomulásának legutóbbi adatait — aki egy nap alatt már *húsz versztát tett* meg...

Az úton hagyva a Willist, *háromszáz lépést ment* a kis vízmosásig...

(K. Szimonov: Utolsó nyár)

Транзитiváló hatását tekintve aktív igekötő az *из-* (*ис-*), noha csupán a mozgást jelölő igék szűkebb csoportjára — неопределенно-моторные глаголы — vonatkozik. «Непереходные глаголы движения, соединяясь с приставкой из-... становятся переходными: бегать по городу — избегать весь город». [12] Az *из-* (*ис-*) igekötővel praefigált ige és a tárgy azt fejezi ki, hogy a mozgás betölti a tárgyban megnevezett térszakaszt, területet.

Ezen jelentésében az *из-* (*ис-*) igekötő magyar nyelvi megfelelője a *be* igekötő, ami szintén tranzitiválja a mozgást jelentő igéket. Az *из-* (*ис-*) igekötő hatására végbemenő szerkezeti változást így fejezhetjük ki:

$$N_n^1 V \longrightarrow N_n^1 \text{ из- (ис-) } V N_a^2$$

изл-зить все улицы	—	minden zugot bejár;
избегать весь город	—	beszaladja a várost;
изъездить всю страну	—	bejárja az egész országot;
исходить все окрестные места	—	bebarangolja a környékbeli erdőket.

(Словарь Ожегова)

Az *из-* (*ис-*) igekötő jelölheti a cselekvés bevégeződését is. Ekkor az igekötős igében a kimerítő teljességgel végzett cselekvés jellege dominál. E jelentésében az *из-* (*ис-*) igekötő főként a tranzitív és intranszitiv jelentésben egyaránt használt igékhez kapcsolódik, s ezeket egyértelműen tranzitívva teszi; például исписать, исхлопотать, испить stb.

Пржевальский *исходил* всю Монголию и Тибет, Амундсен водрузил флаг на Южном полюсе...

(П. Дубин: Что такое подвиг)

Sokáig járkáltam, minden elképzelhető, sőt elképzelhetetlen *helyet bejártam*...

Néha berobogott hintajuk a tanyába vagy *beszaladgálta* a *határt* egyik majortól a másikhoz...

(Veres P.: Számadás)

...всю деревню *исходил* я тогда вдоль и поперек, от ворот к воротам, от двери к двери...

(Ф. Шанта: Двадцать часов)

Úgy kellett behajtani őket, kapuról kapura *járni* s ajtóról ajtóra, végig a soron...

(Sánta F.: Hús óra)

A *на-* igekötő jelentős számú igéhez kapcsolódhat lokális jelentése révén; tranzitiváló hatása azonban csak viszonylag kevés intranszitiv igenél érvényesül.

A *на-* igekötő az intranszitiv mozgást, helyváltoztatást jelentő igékhez kapcsolódva tranzitívva teszi azokat; a praefigált ige jelentése azt fejezi ki, hogy a főleg mértéket, mennyiséget kifejező tárgyas bővítménnyel jelölt idő-, illetve térszakaszt az igei cselekvés kitölti. Például: налетал тысячи часов; шофёр наездил пять тысяч километров.

Az ige jelentésének változását ebben az esetben is szerkezeti változás kíséri:

$$N_n^1 V \longrightarrow N_n^1 \text{ на- } V N_a^2$$

Сам летает, смотрит сверху — как с точки зрения немцев не видеть ли у нас чего, нет ли нарушений. Уже *двенадцать часов налетал*.

(К. Симонов: Последнее лето)

Ebben a jelentésében a *на-* igekötő magyar nyelvi megfelelői a tárgyas ragozású igék (már ezer órát repült; a sofőr ötezer kilométert vezetett).

A na- igekötővel a praefigált ige jelentheti a cselekvés elégséges voltát is; ekkor a tárgyas bővítmény a cselekvés következtében felhalmozott, elért dolgot jelöli. Ilyen jelentésében a na- igekötő kapcsolódhat mozgást jelentő intranszitiv igékhez is. Például:

наездить дорогу	—	járhatóvá teszi az utat;
наездить рысака	—	bejáratja a lovat.

...Серпилин поехал лесом, через который петляла от дерева к дереву слабо наезженная колея.

(К. Симонов: Последнее лето)

Az igei cselekvés eredménye lehet negatív is:

набегать себе болезнь сердца	—	addig futkos, amíg szívbajt nem kap.

Az igekötők tranzitíváló hatását a mozgást, helyváltoztatást jelentő igéken kívül más intranszitiv igék esetében is megfigyelhetjük. Ezek elemzésével azonban más tanulmányban kívánunk foglalkozni.

JEGYZETEK

- [1] J. SOLTÉSZ Katalin: Az ősi magyar igekötők. Bp. 1959, Akadémiai Kiadó, 12. p.
- [2] GOMBÓCZ Zoltán: Syntaxis. Jegyzet. 95. p.
- [3] J. SOLTÉSZ Katalin: I. m., 166. p.
- [4] В. В. Виноградов: Русский язык. М., 1972. стр. 506.
- [5] Л. П. Якубинский: История древнерусского языка. М., 1953. стр. 235.
- [6] О. М. Соколов: О значениях и функциях русских глагольных префиксов. Труды Томского Университета. 1964. том 174. стр. 9.
- [7] PETE István: Mai orosz nyelv IV. Bp. 1975, Tankönyvkiadó, 166. p.
- [8] HADROVICS László: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp. 1969, Akadémiai Kiadó, 99. p.
- [9] PETE István: I. m., 250. p.
- [10] HADROVICS László: I. m., 99. p.
- [11] С. В. Куреева: Лексико-грамматические особенности глаголов, транзитивизируемых приставками. Автореферат кандидатской диссертации. М., 1969. стр. 6.
- [12] Грамматика русского языка. том 1. Изд-во Академии Наук СССР. М., 1960. стр. 583.

DIE WIRKUNG DER VERBALPRÄFIXE IM TRANSITIVWERDEN DER INTRANSITIVEN ZEITWÖRTER I.

Márta Békési-Kocsondi

Verfasserin geht von der Feststellung aus, dass wir nicht in absolutem Sinne von transitiven bzw. intransitiven Verben sprechen; die beiden Verbengruppen sind nicht abgeschlossen, starr. Die Vorwörter (Verbalpräfixe) können die intransitiven Verben zu transitiven gestalten.

Im weiteren geht Verf. auf die Bestimmung der Präfixe und die Darstellung ihrer Funktionen ein und untersucht dann die Rolle der Vorwörter *не-*, *по-* und *о* im Falle der Bewegung bzw. Ortsveränderung bedeutenden Zeitwörter. Neben der Erscheinung (Bedeutung?) der russischen Sprache findet auch die ähnliche Rolle der entsprechenden Präfixe der ungarischen Sprache Erörterung.

ВЛИЯНИЕ ПРИСТАВОК В ТРАНЗИТИВАЦИИ НЕПЕРЕХОДНЫХ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ И ВЕНГЕРСКОМ ЯЗЫКАХ

Кочондинэ М. Бекеш

Автор исходит из той точки зрения, согласно которой нельзя абсолютно трактовать переходные и непереходные глаголы; между ними нет резкой границы. Приставки способны превращать непереходные глаголы в переходные.

В дальнейшем автор рассматривает роль приставок *пере-*, *про-*, *о(об-)* и их соответствующие венгерские эквиваленты в транзитивации непереходных глаголов движения.